բայց կը բաւականանամ մէկի վրա մատնանշելով։ Թիւրքաց ծառայութեան մէջ եղած մի հայ էֆէնդու և նրա կնոջ մէջ ընտանեկան մեծ փոթորիկ է պատահել այն պատճառով, որ մարդը անցեալ տարի փերջերում, իր հրամանատար փաշայի պրոմէնի հետևելով, ստորագրել էր մի բողոքագիր, որ ուղղած էր Եւրոպական մատնագրերից կազմած օրգանական կանոնագրութեան դէմ Թիւրքիայի Եւրոպական նահանգների համար։ Ես անձնական ապէս ճանաչում եմ մի այլ հայ սրինոջ, որ իր կրոնը հետ կորել էր ամեն տեսակ կապեր, պրոֆեսոր նա հաւատարիմ մնաց թիւրք սոֆթաների և սուլթանի ծառայի պարտականութեանը։

Ոչնները, հիմնվելով իրանց անկախ դրութեան վրա, որ նրանք ձեռք են բերել տաճարի շնորհիւ և քաղաքականապէս ուելի հաստատած ժողովուրդ լինելով, ամեն յերկրից օգուտ են քաղում խրատելու համար նրանց, որանք քիչ զարգացած են և անիրաւ՝ ժամանակակից անցքերը գնահատելու համար։ Օրինակ կը բերեմ մի յայտնի խոստովանութիւնը հայի հետ այն անցքերի մասին, որանք կարող են պատահել զարմանք, եթէ մի ընդհանուր կամ պատահի Թիւրքիայի, նրա հպատակ և դրացի ցրիստոնեաների մէջ։

Ոչն. Արրս, դու լսել ես, որ Թիւրքիան մոտիր է պատերազմ Ռ. Զօլոթից բղոր յայտնելու, եթէ նա պատերազմ սկսի Ռուսաստանի հետ։

Հայ. Մի՞թէ դա նորութիւն է։ Մեր այն հնագրքիր է խմանալ, թէ ինչ կը պատահի մեզ հետ, հայերս հետ, քանի որ Ռ. Զօլոթի մէջ մենք կը մնանք միակ ասելի գեղարքները թիւրքերի համար։ Ա. այն ժամանակ մեր գրութիւնը մայրաքաղաքի մէջ ուելի լաւ չի լինի, քան թէ մեր ցեղակիցների գրութիւնը Հայաստանի մէջ։

Ոչն. Ասուած ասայ։ Ա. այն ժամանակ դուք խելքի կը գաք, կը հաւարէք ձեր խելքը և կուզենարէք հայրենիք, որի մասին միայն ախ էք քաշում և մի և նոյն ժամանակ վայելում էք Ռ. Զօլոթի յատմութիւնները։ Չէ, Արրս, հայրենիքը այդպէս չէ կարելի սիրել։

Հայ. Հշմարիտ է, բայց դու մոռանում ես, որ մենք, հայերս, և դուք բղոբովին տարբեր դրութիւններով ենք շրջապատված. յայտները անկախ են և այժմ ձգտում են շուայլութեանը՝ ընդարձակել այդ անկախութիւնը, իսկ մենք ոչինչ չունենք և ձգտում ենք թիւրքիայից որ և է ինքնավարութիւն ստանալ, որ կարելի է ձեռք բերել առանց զէնքի պնութեանը դիմելու, այլ Եւրոպայի բարոյական ճնշման շնորհիւ։

Ոչն. Տեսնում եմ, որ դուք լաւ չէք հանչում թիւրքիային. դուք, հայերդ, կարծում էք, որ թիւրքիան խելքի կը գայ, եթէ նրանից նոր երկիրներ խլեն։ Կարեցէք ինչ անգամ նրա եղունգները, այնու ամենայնիւ կամաւորապէս նա ձեզ ոչինչ չի տայ։ Մի՞թէ քիչ խրատվեցաւ թիւրքիան, բայց ե՞րբ է զիջումն արել խելքի և խղճմտանքի պահանջներին։ Մի՞թէ դուք կարծում էք, որ Ռուսաստանի հետ իր հաշիւները փերջացնելուց յետոյ թիւրքիան ուշադրութիւն կը դարձնի փոքր-Ասիայի հայերի դրութեան վրա։ Ոչ։ Մեզ հետ իր գործը փերջացնելուց յետոյ, նա կաշխատէ բարի միջոցներով, որանց հնարելու մէջ նա հարուստ է, բնաջինջ անել հայերին։ Ա. այն ժամանակ ի՞նչ պէտք է անէք։ Նորից կը բողոքէք։ Բայց ինչ նշանակութիւն ունեն բողոքները։ Բոսնիան և Հերցեգովինան շատ բողոքեցին Ասատիայի բռնութիւնների դէմ, բայց ո՞վ նրանց վրա ուշադրութիւն դարձրեց։ Ա. այդ բողոքները ճանապարհին ելրոպային։ Չէ, Արրս, ձեզ միայն մի բան է մնում։ մեզ հետ միասին ուելի նպատակայարմար միջոցների դիմել, որոնցից կախված են ձեր ազատութիւնը և ազատան...

Հայ. Բայց ի՞նչպէս անենք, քանի որ մեր ժողովուրդը զէնք չունի և զէնք անցկացնելու ճանապարհ էլ չը կայ։ Թիւրքիան հայերի վրա այժմ ուելի խստութեամբ է հսկում, քան թէ ուրիշների վրա։

Ոչն. Իսկ Ռուսաստա՞նը, Լոմկա՞նը։

Հայ. Ոչ, դա միջազգային իրաւունքներին հակառակ կը լինի, այդ բանը Ռուսաստանը թոյլ չի տայ։

Ոչն. Թիւրքիան ի՞նչ միջազգային կանոն է պահպանել Ռուսաստանի վերաբերութեամբ, որ Ռուսաստանը այժմ պարտաւորված լինի նոյնպէս վարվել։ Մի՞թէ դու մոռանում ես այն սարսափելի խառնակութիւնը, որ 1866 թ. Թիւրքիան ցցեց իր հպատակ հայերի մէջ, գիտամտի լուր տարածելով, իբր թէ ռուսները Լիմիտանեն ձեր կաթոլիկոսին շղթայակապ բանտը ձգեցին։ Մի՞թէ Թիւրքիան չէր հասկանում այն անկարգութեան նշանակութիւնը, որ նա կատարեց Ռուսաստանի վերաբերութեամբ, գինուորելով երկու միլիոն ազգարնակութիւնը մի գրացու դէմ, որի մոտ հայերը ուելի լաւ գրութեան մէջ էին։

Հայ. Ա. յո, ճշմարիտ ես ասում։ Ցեանենք Աստուած ինչ կը ասայ։

Ոչն. Աստուծուց յետոյ մի կարիր, բայց ինքդ էլ պարապ մի մնար։ Գարունը շատ հեռու չէ։

Ա. յսպէս են տրամաբրված յայտները թէ թիւրքիայի և թէ իրանց հետ միատեսակ շահեր ունեցող ազգութիւնների վերաբերութեամբ։ Ես հարիւար համարեցի մէջ բերել այս խոստովանութիւնը այն պատճառով, որ այժմ օրակարգի են անցել երկու զլխաւոր հարցեր, որանք Եւրոպական միջամտութեան կարօտ են և որանք թիւրքայի թշնամի կողմերն են կազմում։

Քանի որ մարքերը այսպէս յուզված են, սուլթանը բոլոր ջանքերը դարձ է դնում, որ Ռ. Զօլոթի մէջ կոնֆերենցիա կազմի, բայց այդ գործը երկարում է և անաջողութիւնների է հանդիպում։ Ռուսաստանը պարտաւորեցաւ, թէ երբ կը վերադառնայ կոմս Լանդիզը, հաւատարմատարը զարմացրեց նրան, պատասխանելով, թէ հայերը մի ամիսից յետոյ կը վերադառնայ Ռ. Զօլոթ։ Մի և նոյն ժամանակ թիւրքիան ամեն մի բոպէ սարսափած է զոհաբերութիւններ անել գիտնալու համար։

Ուրիշին փոս փորելու առածը չափազանց սազում է թիւրքիային, որ ապրանական մի-աւթիւն պատրաստեց Ցերոզօրիայի և Ռուսաստանի պահանջներին ընդդիմանալու համար և որ այժմ թիւրքիայի հակառակ է և կատարեալ ինքնավարութիւն է պահանջում։ Մի և նոյն ձևով թիւրքիան պատրաստեց քիւրդական մի-աւթիւն, կամ ուելի լաւ է ասել քիւրդական հրոսակները հայոց ձգտումները անզօր դարձնելու համար և այժմ Ռ. Զօլոթի մէջ լուրեր են տարածվում, որ շէյխ Իսրադուլլահ գարձան ակզբից գիտաւորութիւն ունի շենթարկվել թիւրքաց մեծ վիզիրի հրահանգներին։ Թիւրքաց „Ջերիդիէ հաւագիս՝ լրագրի խոսքերի համեմատ, ի նկատի ունենալով այդ հանգամանքը պարսկական սահմանները (հասկացիր շէյխ Իսրադուլլահի մոտ) կուզեցվի սուլթանի հաւատարմատար և ճարտարի մարդ շայդարփաշա, որպէս զի վերջ դնէ անկարգութիւններին Թիւրքաց-պարսկական սահմանների վրա։ Ի՞նչ կը նշանակի վերջ դնել անկարգութիւններին, եթէ ոչ այն, որ թիւրքաց կառավարութիւնը դեռ յոյս ունի Իսրադուլլահի հնազանդութեան վրա։ Թիւրքիայի ուշացած այդ հոգատարութեան պատճառներն են մի կողմից շէյխ Իսրադուլլահի ձգտումները գրաւել բղոբովին անկախ, իր սեփական նպատակների համար, որանք միատեսակ թշնամական են թէ Թիւրքիայի և թէ Զարեկաստանի համար, միւս կողմից այն ուշադրութիւնը, որ դարձնում է Ռուսաստանը քիւրդների շարժումների վրա իր սահմանների մոտ։

„Վակրթ՝ լրագիրը այսօր մի նոր գիւտ է տրել։ „Ախ, բացականչում է նա իր առաջնորդող յօդուածի մէջ, Թիւրքիան հեշտութեամբ կը յայտնէր իր ներքին և արտաքին թշնամիներին, եթէ նա փոշ ունենար՝։ Ի նկատի առնելով իր նոր գիւտը, „Վակրթ՝ առաջարկում է երեք տարվայ կալուածական հարկերը ուժով սկզբից հաւաքել, որ 3½ միլիոն թիւրքաց լիրա գումար կը լինի։ Եթէ աւելացնենք դրա վրա երեք անգամ աւելի մեծ գումարը, որ կը մնանի փաշաների գրպանը հարկերը հաւաքելու ժամանակ, կարելի կը լինի երեւակայել մի ազգարնակութեան դրութիւնը, որ երկու տարի շարունակ փոքր-Ասիայի մէջ տանջվում է սովից։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

—

Աւաշկերտ, 24 յունվար 1881

Մի շաբաթ յառաջ Վանից Աշէքսանդրապոլ վերադարձող երկու հայ երիտասարդներ (Մինասի Յովհաննէսեան և Յակոբ Մատիկոնեան) կալանաւորուեցան Ղարաքիլիսայի զայմագամից, իբր թէ գրանք ռուսահայերից գրկուած լրտեսներ լինէին։ Բարեբաղդաբար, նրանց վրա ոչինչ չը գտնվեցաւ, որ այդ կասկածը հաստատէր։ Զայմագամը նրանց ուղարկեց Աշաշկերտ մինչև սարդարի փաշայի մոտ, այստեղից էլ ուղարկվեցան Բայազիդ որ սահմանից դուրս հանվին։

Աշաշկերտ գաւառի Դաւիկ անուն գիւղի մէջ (այժմ լոկ քրդաբնակ, բայց երբեմն լոկ հայաբնակ էր), վերջին 3—4 տարիներում քրդաց մի նոր շէյխ է յայտնվել, շէյխ Խալիֆա անուն։ Այս տարին՝ 4 տարի է որ երեսին թանձր քող մը ծածկած (հայի երես չը տեսնելու համար) և իր առաջից 20 աշակերտներ թողած, որոնք տարով են գնում, պատրաստ է անում ամեն մի անձին, քարոզելով սրբազան պատերազմ հայի դէմ։ Այս նպատակով, 10 օր առաջ հրատարակել էր իր հաւատացեալ ժողովրդին 7 օր ծոմ պահել որ արքունի նուիրական օրվայ համար...։ Միւս կողմից, շէյխ Իսրադուլլահը նամակ է ուղարկել այստեղ, որով հրատարակում է, իբր թէ, հայերին չը վնասել և նրանց քրդերին բարեկամ համարել։ Այս հաստատում են ամեն քրդեր և մերժում են Խալիֆայի մասին խոսվածները, իբր սուտ լուրեր, թէև ես ինքս 4 օր յառաջ ակամա եղել եմ որ նոյն շէյխ Խալիֆան պատուական արար նժոյգի վրա հեծած, երեսը թանձր քողով ծածկած, առաջն էլ բունեցող 20 հատ ֆախիրներ, որանք երգելով, խաղալով, բազմանելով, խորը նստած ձիւնը ճեղքելով անցան գնացին Հանդ գիւղն Աշաշկերտ, միաբէաթրրդի փաշային ներկայանալու և խորհրդակցելու համար։ Առհասարակ ամբողջ քրդաբնակութիւնը շարժման և պատրաստվելու մէջ է...։ Միւս կողմից էլ, փաշան 4—5 ամիս է որ անդադար պատրաստելով իր մարքաթրրդիութեան մէջ, ամեն տեսակ բռնութիւններ գործ է դնում հարկեր ժողովելու համար։ Հին տարիներէ անվճար մնացած տարրերը և նոր 4—5 տարվայ տարրերը այժմէն կանխիկ ժողովելու համար ցրուած է ամեն մի գիւղ տասնաւոր զապտիեներ, որանք ծեծ, բանտ և բանի գործութիւն գործածելով, անօրէն, տկլոր ու անպատկառ ժողովրդից վերջին կաթը հարը խլում և խոպան աչնչացնում են հայ ազգաբնակութեան կենսական ոյժը։ Աշաշկերտ առաջնորդ Յովհաննէս վարդապետը կորցրել է իր ազդեցութիւնը թիւրքաց կառավարութեան մոտ և չէ կարող օգնել գիւղացիներին։ Աշաշկերտի և Ղարաքիլիսայի կառավարական մէջլիսները նրանց հայ անդամներից մի քանիսին վրա անախորժ լուրեր են պատրաստում որ իբր թէ նոցա երդուեալ թշնամի են վերջին ժամանակվայ հայութեան շարժմանը և մասնութիւններ են անում...։ Իսկ ինչ որ վերաբերվում է հայ ժողովրդի ներքինական և բարոյական կացութեան մասին, այդ հանգամանքի վրա շատ բան կարելի էր ասել, բայց խիստ երկար չը լինելու համար՝ բաւական եմ համարում ասել որ սովը չէ վերջացել. թէպէտ հաց ունեցող շատեր կան և թէպէտ սովից մեռնողներ չը կան, բայց և այնպէս մուրացկանութեամբ ապրող, որվայ հարի կարօտ հարիւրաւոր ընտանիքներ ամեն գաւառի մէջ կան։ Դլխաւոր պատճառն է անցեալ տարվայ պատատաս ամսի ցուրտերը, որանք մի երկու օրվայ մէջ մրսացրին ցանքերը և այսպիսով խեղճերի վերջի յոյսը անհետացաւ։ Իրանց աչքերի առաջ։ Բոյսերը գրած էին մեր ոգորմածասիրա վեհափառ Հայրապետի ոգնութեան վրա, որի մոտ գտնուած 17,000ը մինչեւ հիմա անմոռանալի է մնացել գաղթականների համար։ Եւ ահա մի ամիս սրանից առաջ գիւղացիք լսել են թէ Երեւանայ առաջնորդ Կարապետ Աղվանեան վարդապետը 900 մանէթ է բերել կարօտեալներին ցրուելու համար (ուանք կարծում էին թէ 900ը սխալ է. 9000 պէտք է լինի)։ Եւ ճշմարիտ, նա եկաւ, բայց ինչ տասցաւ ժողովուրդը. հարցրէք առաջնորդ Յովհաննէս վարդապետից, հարցրէք սովելոց անուշ Սիսակ Գուլումենանից և նոյն իսկ կարօտեալներից. ձեր ստացած պատասխանը կը լինի՝ ոչինչ կամ գրեթէ ոչինչ։ Դիւզ էլ կայ որ մի փարա էլ չի ստացել, գիւղ էլ կայ որ ամբողջ գիւղացիներին միասին 3—4 մէնթուխէ ասկի է տրվել միայն. բայց այս վերջինները այնքան սակաւաթիւ են որ նշանակութիւն չէ կարող ունենալ։ Ինչ անէ խեղճ, սոված ժողովուրդը այդքանով։ Ասում են որ վեհափառ Կարապետը 900 մանէթից մի մասն էլ տուել է Կարապետ վարդապետին մանասպարհանութեան համար։

Աշաշկերտ ժողովրդի բարոյական գրութիւնը շատ ողբալի է. այս բանի բուն նշանակութեամբ։ Սորուկ ժողովուրդների ունեցած ամեն տեսակ ազատները կարող էր գտնել այստեղ. բայց չը նայելով այդ վերին աստիճանի ստրկացած ոգով ազգ լինելուն, սոքա գործնական մտածում են և շատեր գիշերները անքուն են լսատացնում իրանց ազատութիւնը ձեռք բերելու յոյսերով. ամեն մի լրագիր, մանաւանդ «Մշակը», հասնելիս եկող ամեն մի մարդ, հրեշտակի պէս են ընդունվում այս կողմերը, այն ակնկալութիւնով թէ արդեօք երբ կը լինի մեր ազատումը...։ Ամեն օր սպասում են այդ կողմի հայերի ցաւակցութեան և ձեռնտուութեան։ Շատ համբաւներ տարածվել են այստեղ, բայց ես չեմ ուզում գրել, ես ինքս էլ չը գիտեմ թէ որքան ճշմարիտ են։ Ահա 5 ամիս է որ այս կողմերում եմ, կարված լինելով գրեթէ ամեն հաղորդակցութիւնից։ Նրանցից նամակներ թերութիւններին. հաւատացէք որ այս կարոտ թուղթն էլ հազիւ գտել եմ այն գիւղի մէջ, ուր մնում եմ այժմ։

***

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. Պետերբուրգ, 16 փետրվարի. գեղական բանկի 5% տոմսակը առաջին շրջանի 95 ր. 75 կ., երկրորդ 93 ր. 12 կ., երրորդ 93 ր. 75 կ., չորրորդ 93 ր. 25 կ., ներքին առաջին 5% փոխառութեան տոմսակը 224 ր. 50 կ., երկրորդ 222 ր., արևելեան առաջին 92 ր. 75 կ., երկրորդ 92 ր. 62 կ., երրորդ 92 ր. 25 կ., ոսկի 7 ր. 79 կ.։ Ռուսաց մի ր. լենդոնի վար 25.12 պէնս, ուսաց 100 ր. Համբուրգի վրա 214 մարկ, 50 պֆ.։ Բարսայի տարադրութիւնը հանգարտ է։

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ